

Лукіна Л. Р. Художнє змалювання історичних подій у романі Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» / Л. Р. Лукіна // Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції / відповідальна за випуск Л. Ю. Ріднева; [редкол. Зелінська О. Ю., Коваль В. О., Осіпчук Г. В., та ін.] – Умань: Візаві, 2018. – С. 94–98.

Ключові слова: Генрик Сенкевич, історичний роман, польська література, історизм, Річ Посполита, Богдан Хмельницький, козаки.

ХУДОЖНЄ ЗМАЛЮВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ У РОМАНІ ГЕНРИКА СЕНКЕВИЧА «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ»

Генрик Сенкевич (1846-1916) – один із найпопулярніших польських письменників-класиків. У кращих своїх творах він виступав як основоположник реалізму, а його художнє слово відіграло велику роль у розвитку польської літератури. Перший історичний роман Г.Сенкевича „Вогнем і мечем” (друкувався в періодиці у 1883-1884 рр.) став новаторським у жанровому плані, однак контроверсійним у трактуванні історичних подій.

Роман «Вогнем і мечем» став одним із найбільш читабельних творів польської літератури у кінці XIX – на початку XX століття. Саме він формував уявлення поляків про Хмельниччину й непрості події на теренах Речі Посполитої в середині та другій половині XVII ст.

Роман «Вогнем і мечем», а також деякі історичні твори Сенкевича ніби перекреслювали козацький міф, що культивувався в польській літературі. У більшості випадків козаки подаються письменником як елементи деструктивні, що порушують спокій і стабільність Речі Посполитої. Сенкевич своїми творами руйнував стереотип, притаманний для багатьох авторів української школи в польській літературі, що козак є союзником поляка. У Сенкевича козак однозначно ворог поляка. Тут письменник ніби використовував українську чи російську інтерпретації козацького міфу з вираженими антипольськими акцентами. [1]

Своєрідним проривом в українському осягненні Г. Сенкевича став фільм Єжи Гофмана, котрий намагався відтворити героїку двох народів, різних їх представників, історії драматичного кохання, а не взаємопоборювання[2].

Дуже надовго ставлення українців до творчості Г. Сенкевича і зокрема до його роману “Вогнем і мечем” визначила стаття Володимира Боніфатійовича Антоновича “Польско-русские отношения XVII в. в современной польской призме (По поводу повести Г. Сенкевича “Огнем и мечом”)”, що була надрукована в “Киевской старине” у травні 1885 р., майже одразу по завершенні публікації роману. До твору Г. Сенкевича український історик підійшов насамперед з фахових позицій. Він одразу ж зазначив, що в романі практично немає відступів від історичного фактажу, але багато шкодить тенденційність висвітлення фактів. Попри цю тенденційність, В. Антоновича прикро вразило те, що «Вогнем і мечем» зустрів такі захоплені відгуки з боку польської громадськості: різноманітні костюмовані вистави, бурхливі святкування, прийоми на честь письменника тощо. Далі В. Антонович, який з гучним скандалом колись порвав стосунки зі своїм польським минулим та перейшов до українського “хлопоманства”, вдався до критики роману Г. Сенкевича (в романі показані дійсні факти, але через тенденційність та упередженість, спотворено історичну реальність). Він також зазначив низку неточностей, яких припустився автор в топоніміці тощо[4:15].

Надзвичайно вдалою була ідея історичного роману, який би звертався до минулого з чіткою тенденцією на створення великого і драматичного міфу минулого Речі Посполитої і намаганнями в міру правдоподібно реконструювати історію XVII століття, і тим самим воскрешав її зображальною силою літератури. І тут ми підходимо до секретів письменницької майстерності Сенкевича. Його історичні картини виходили настільки переконливими для польського читача тому, що були відображенням не стільки і не тільки минулого, а насамперед національної

історичної свідомості. Автор, за його власними словами, намагався при зображенні предків "утілитися у їхній спосіб мислення" і створював враження, що народ є "спільнотою багатьох поколінь, спільнотою живих і мертвих". Аналізуючи мемуари Паска, Сенкевич писав: "Ми розуміємо цю душу через певного роду атавізм, бо ми люди однієї крові і кісті..."

Таким чином, роман "Вогнем і мечем" опинився в контексті польського історизму ХІХ ст. На його характер вплинули також і твори істориків. Сам Сенкевич указував на визначальну роль двох дослідників історії ХVІІ століття, твори яких відзначалися не тільки історичною фаховістю, а й літературністю та оповідною майстерністю: Кароля Шайнохи та Людвіка Кубалі. Це їм значною мірою письменник завдячує своїм баченням минулого.

Сюжет твору спирається на схему мотиву "кохання з перешкодами" із класичним трикутником, у якому дівчина (Гелена), яку кохає польський офіцер (Скшетуський), потрапляє до пазурів ворога і суперника (Богуна), але чинить йому гідний опір – і всі перипетії врешті закінчуються щасливо. Сенкевич, який сам колись іронізував з цієї схеми, авторами якої були Вальтер Скотт, а пізніше Олександр Дюма, зумів, однак, урізноманітнити її таким багатством епізодів, що у читача складалося враження, що він має справу з новою і свіжою ідеєю. Сенкевич володів надзвичайно пластичною наративною уявою, дуже чутливою до фізичної краси світу й людей, здатною створити такі образи, в реальність яких важко було не повірити [5:142].

У плані генології "Вогнем і мечем" важко назвати історичним романом у прямому значенні цього терміна. Це радше історико-пригодницький роман, який показує вигадані романні мотиви на тлі історичних подій. У своєму виконанні роман є майстерним поєднанням кращих традицій історичної прози, що в результаті дало особливий тип історичної прози, названий пізніше "сенкевичівським". Крім елементів епічного стилю, Сенкевич уміло використовував мотиви з давніх авантюрних і сенсаційних романів (поєдинки, мистецтво фехтування, викрадення коханої, помста за друзів), елементи народних казок ("добрий король", "вірний слуга", поділ героїв на

добрих і поганих, перемога добра над злом, покарання чи винагорода за вчинки героїв тощо) [3:334].

Принциповою складовою сенкевичівського образу історії є міф величі Речі Посполитої. У романі вона зображена, всупереч сучасним для письменника територіальним поділам, як єдине територіальне ціле. Герої-товариші з роману своїм географічним походженням мали уособлювати єдність земель: Скшетуський – Підлісся, Заглоба – Малопольща, Володийовський – Русь, Подбіпента – Литва. Художній простір роману наповнюють місця глибоко закорінені у польській національній свідомості як місця перемог та поразок: Пилявці, Збараж, Берестечко [4:16].

Козацько-селянська маса окраїнних земель Речі Посполитої зображена у романі як темне і кровожерливе збіговисько, а от для представників тієї станової спільноти, якою була шляхта, українність чи русинськість не є однозначно пейоративною рисою (напр., для Адама Киселя, Хмельницького чи того ж Яреми Вишневецького). І саме в такому ключі потрібно розуміти трактування козацької війни як громадянської, у якій один проти одного виступили діти однієї матері, тобто Речі Посполитої. І саме із сарматської точки зору Хмельницький виглядає зрадником – цього шляхетського "народу" та держави, яка забезпечувала йому "золоту вольність" та певний внутрішньостановий демократизм.

Інших своїх героїв, як вигаданих, так і історичних, письменник також формує за традиційними зразками: видатний достойник, захисник батьківщини (Вишневецький), король, який уособлює велич держави (ідеалізований Ян Казимир), та лицарів "на варті Речі Посполитої": Скшетуський, Володийовський, Подбіпента тощо. Ці герої були змодельовані згідно з епічними стереотипами, та водночас настільки наочно й дотикально, що читач із легкістю ідентифікує себе з цими носіями універсальної ідеї роману – "польськості" та польської ідентичності. Національну свідомість тогочасних поляків, розділених кордонами різних держав, об'єднували чинники, почерпнуті із лицарсько-шляхетської етики: обов'язок боротьби за

волю та цілісність батьківщини, захист прав шляхетського стану, вірність правомочному володареві та релігійність. Ян Скшетуський у "Вогнем і мечем" є носієм усіх цих чеснот. При цьому, на відміну від Вишневецького, не відчуває протиріччя між особистою користю та загальним благом. Скшетуський наділений рисами ідеального лицаря – сильний, сміливий, енергійний, рішучий, релігійний, безмежно відданий батьківщині й обов'язку, він стоїть на сторожі честі й гідності Речі Посполитої. Єдиний у морі жорстокості не став жорстоким: помилував полонених, звільнив Богуна. Саме у ньому шляхетськість нерозривно сполучилася зі шляхетністю. Чи не на такого героя очікували стомлені від невтішної тогочасної ситуації серця та помисли співвітчизників Сенкевича?

Князь Ярема Вишневецький у "Вогнем і мечем" виростає в найбільш епічну й монументальну, навіть дещо абстрактно-тенденційну та майже символічну постать. Він уособлює ідею польської державності і непорушності влади, вірності батьківщині і її політиці XVII сторіччя на "кресах" – тобто колонізаторській діяльності, – є просто честю і гонором Речі Посполитої. Створюючи постать князя Яреми, письменник дуже добре відчув очікування читача, його спрагу до яскравої, легендарної історичної особи, до сильного, грізного, але водночас справедливого вождя. Постать Вишневецького в романі оточує атмосфера міфу, який, народившись у переломні воєнні часи, поєднував античні традиції з сарматськими ідеалами. Історичному Вишневецькому були притаманні типові риси й вади "кресової" магнатерії: владність, егоїзм, амбітність, запальність, зухвалість і непомірна гордість, яка межує з пихою. Його твердий характер виявлявся не тільки в жорстокому придушенні бунтівних козаків, "залізний князь" міг збройно нав'язати свою волю сейму (у справі про Гадяч), змушував рахуватися з собою гетьманів і короля. Але Сенкевич намагався показати, як задля блага батьківщини, перед лицем загрози від "внутрішнього" ворога Ярема стримує свій егоїзм і амбіції, так що навіть жорстокість "виправдовується" вищою метою. Письменник не шкодує для нього епітетів на зразок: "вірлиний

розум", "пан надзвичайно чутливого серця", "справжній батько для лицарства", "найвидатніший воїн у Речі Посполитій". Його поважають і хвалять навіть вороги. Тугай-бей говорить Хмельницькому: "Лев ховається в серці цього гяура... Краще б я з ним стояв, ніж з тобою" [5: 144-145].

Ще одним рівнем роману є контакт із романтичною традицією. Сенкевич, як і вся польська громадськість, знали Україну, з одного боку, як мальовничий край, сповнений знаками минулого, заселений видатними особистостями, справжніми "синами природи". Але поряд з образом романтичного самітника, козака у романтичних творах присутній і збірний, часто мало привабливий образ натовпу, а їхнє протиставлення відображає романтичне вирішення проблеми особистості та суспільства. Одним із головних елементів цієї романтичної традиції у Сенкевича є образ степу. Він складається із "горизонтального" плану – простір природи (степова флора та фауна, ландшафт та географічні назви) – і "вертикального" – історія і легенда, семантика могил і курганів, які ховають останки учасників степових воєн. Цей образ степу, який сформувала романтична література, став однією з визначальних складових бачення історії XVII століття.

Сенкевич досить широко і цілком свідомо використовує романтичну традицію для створення авантюрного простору з його екзотикою та небезпеками для того щоб герої пригодницького роману могли пройти дорогою випробувань для перевірки їхньої сміливості, витримки, шляхетності, здатності долати труднощі та біль. Часто романтична традиція (напр., образ романтичної особистості) пародіюється та деміфологізується, що пов'язано з особливою увагою Сенкевича до "сарматсько-барокових" рис XVII століття. І саме використання автором стилізації чи то романтичної, чи то сарматської, чи типово реалістичної структури нарації – кодів, присутніх у живій літературній свідомості читача – мали довести правдивість цього образу на різних рівнях сприйняття. Це різноманіття підходів і інтерпретацій "Вогнем і мечем" свідчить про те, що кожне покоління шукає і знаходить свої шляхи й підходи до прочитання роману [5; 147].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кралюк Петро. Генрик Сенкевич - руїнник козацького міфу? // Петро Кралюк / Волинські новини. - 2015. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuye-filosofiyi-rozumu-/henryk-senkevych-ruyinnyk-kozatskoho-mifu/>
2. Васьків Микола. Світло і тіні Генрика Сенкевича // Микола Васьків / Україна Incognita. - 2012. - №229. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/svitlo-i-tini-genrika-senkevicha>
3. Булаховська Юлія. Проблематика і фактографізм в історичному романі XIX ст. // Юлія Булаховська / Київські полоністичні студії. - Том XXVI. - ст. 332-335.
4. Євген Сінкевич. "Трилогія" Генрика Сенкевича в польській і українській історіографії // Сінкевич Євген / Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. - 2017. - t. XVI. - st. 15-21.
5. Радишевський Ростислав. Література та історія в романі "Вогнем і мечем" Генрика Сенкевича // Ростислав Радишевський / Українська полоністика. - № 2. ст. 133-148.
6. Sienkiewicz Henryk. Ogniem i mieczem / Henryk Sienkiewicz - Warszawa: Elipsa, 1991. - 550 st.